

МОДЕЛІ ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Барабаш Ольга Олегівна

<https://orcid.org/0000-0003-2666-9696>

Scopus Author ID: 57194699372

*докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри загально-правових дисциплін
Інституту права*

*Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

У сучасних умовах загострення воєнних конфліктів, зростання рівня військових та терористичних загроз, появи ситуацій, що вимагають великої кількості військового контингенту для участі у виконанні завдань у надзвичайних ситуаціях, актуальною є проблематика теоретичного осмислення специфіки формалізації у текстах нормативно-правових актів обов'язків громадян тієї чи іншої держави по захисту своєї країни (Батьківщини), конституційних прав та свобод.

Передусім зауважимо, що обов'язок захищати Батьківщину характерний для конституцій більшості держав. Так, в Україні, як відомо, згідно Основного закону у разі військової загрози військова служба по мобілізації відноситься в правовій доктрині до традиційних конституційних обов'язків громадян щодо держави. Стаття 65 Конституції України передбачає, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України». Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Військовий обов'язок знаходиться поряд з такими обов'язками як дотримання конституції та законів України, сплата податків, отримання загальної середньої освіти та ін.

В останні роки у країнах Західної Європи спостерігається тенденція до скорочення чисельності призовників або взагалі скасування призову громадян на військову службу у мирний час, тому аналіз конституційних норм, що встановлюють строкову військову службу, дозволить з'ясувати чи зберіглася імперативність такого конституційного обов'язку для громадян цих держав, чи вона носить диспозитивний, можливо, навіть формальний характер.

В зарубіжній юридичній науці пропонується декілька підстав для класифікації моделей правового регулювання військового обов'язку у зарубіжних країнах: метод відбору при призові на військову службу

(*вибіркова та загальна моделі*); періоди проходження обов'язкової військової служби (*регулярна та мобілізаційна моделі*) та гендерна приналежність суб'єктів військового обов'язку (*традиційна та гендерно-нейтральна моделі*).

Зазначимо, що військовий обов'язок у кожній державі має обумовлену національними особливостями власну специфіку правового регулювання. При цьому ключовим елементом правового регулювання військового обов'язку виступає його конституційне оформлення у тексті Основного закону відповідної держави. Бо саме конституційна норма (якщо вона присутня) отримує конкретизацію та подальший розвиток у законодавстві та прийнятих на його основі підзаконних нормативно-правових актів.

Спираючись на результати проведеного компаративістського дослідження текстів конституцій країн Західної Європи, дослідники диференціюють країни за моделями конституційно-правового оформлення військового обов'язку. Зокрема, країни, де конституційно встановлений терміновий призов на військову службу є імперативом для громадян держави, у першу чергу, для громадян чоловічої статі. Така конституційно-імперативна (конституційно-обов'язкова!) модель діє в Австрії, Греції, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії та Швеції.

Приміром, відповідно до ч. 3 ст. 9а Федерального конституційного закону Австрії 1920 р. (в ред. 1929 р.) «кожен австрійський громадянин чоловічої статі є військовозобов'язаним. Кожен, хто відмовляється та звільняється від виконання військового обов'язку з релігійних мотивів, має нести службу, яка замінює військову...»¹. При цьому, гендерні відмінності при проходженні військової служби відсутні, але для жінок вона носить добровільний характер (ч. 4 ст. 9а).

У Греції обов'язковий призов громадян на військову службу встановлено ч. 6 ст. 4 Конституції Греції 1975 р., де визначено, що «кожен грек, здатний носити зброю, зобов'язаний сприяти обороні Батьківщини як визначено законом»². Детальна регламентація з питань обов'язкового призову, звільнення громадян від військового обов'язку, термінів проходження строкової військової служби, можливості права надання проходження альтернативної служби тощо міститься в Законі Греції № 3421/2005 від 12 грудня 2005 р. «Військовий обов'язок громадян Греції та інші положення».

Також проходження обов'язкової військової служби у мирний час встановлено §109 Конституції Королівства Норвегії 1814 р., згідно з

¹ Austria/ The Federal Constitutional Law of 1920 as amended in 1929 as to Law No. 153/2004, December 30, 2004. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2009.pdf

² Greece's Constitution of 1975 with Amendments through 2008. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008.pdf

яким «кожен громадянин держави зобов'язаний за загальним правилом не залежно від походження та майнового стану нести військову службу протягом певного часу»³. Утім, намагаючись вирівняти у правах громадян та забезпечити рівноправність статей, з 2016 р. у цій країні жінки також підлягають обов'язковому військовому призову. Особливістю законодавчого регулювання військового обов'язку в Норвегії є повне звільнення від військової служби за переконаннями (за заявою) без обов'язкового проходження альтернативної служби.

Цікаво, що ще одна країна Західної Європи, яка не відмовилася від обов'язкового призову на військову службу – це Фінляндія, яка закріпила у ч. 1 § 127 Конституції 1999 р. обов'язок кожного громадянина цієї країни брати участь чи допомагати національній обороні⁴. При цьому, фінське законодавство передбачає можливість заміни служби в армії альтернативною службою (ч. 2 § 127). Проте, ухилення від призову тягне за собою кримінальну відповідальність.

Окремо слід зазначити конституційний досвід виконання військового обов'язку у Швейцарії. Частина 1 ст. 59 Конституції Швейцарської конфедерації 1999 р. встановлює обов'язок кожного швейцарця нести військову чи цивільну альтернативну службу⁵. Для жінок військова служба є добровільною (ч. 2 ст. 59). Істотною відмінністю від інших конституцій країн Західної Європи є закріпленій у ч. 3 ст. 59 Конституції 1999 р. обов'язок призовника платити збір, якщо він не хоче нести ні військову, ні альтернативну службу. У цьому випадку відповідно до положень законодавства Швейцарії призовник сплачує податок на користь держави у розмірі 3% від заробітної плати. Сплата податку припиняється після досягнення призовником віку 37 років або після того, як він все-таки відслужить в армії⁶.

У Швеції з 2010 р. по 2017 р. обов'язкова військова служба за призовом була скасована згідно § 8 Глави 8 Конституції Швеції (Королівства Швеція), де зазначено, що «Уряд може встановлювати приписи про відстрочку відбування військового обов'язку»⁷. Таке формулювання дозволяє зробити висновок, що для громадян Швеції конституційно встановлено військовий обов'язок, а враховуючи, що з

³ Конституція Норвежського Королівства 1814 р. в ред. 2014 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=142>

⁴ Finland's Constitution of 1999 with Amendments through 2011. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011.pdf?lang=en

⁵ Союзна Конституція Швейцарської конфедерації 1999 р. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2002.pdf

⁶ Military Service Exemption Tax // Tax for: Military Service Exemption. Access mode. URL: <https://www.ch.ch/en/taxes-and-finances/types-of-taxation/militaryservice-exemption-tax/#further-information>

⁷ The Constitution of Sweden The Fundamental Laws and the Riksdag Act 1974 – URL: <https://www.government.se/how-sweden-is-governed/theconstitution/>

2018 р. Уряд Швеції відновив загальну військову службу, зрівнявши в правах жінок і чоловіків, вона носить сьогодні обов'язковий характер.

Існують країни, де констатується можливість проходження строкової військової служби, але вона не є конституційним імперативом для громадян, а має добровільний характер. Ця конституційно-диспозитивна (конституційно-добровільна) модель діє в Німеччині, Данії, Іспанії, Італії та Португалії.

Обов'язок німців проходити службу у збройних силах (Бундесвері) закріплено у ч. 1 ст. 12-а Основного закону ФРН 1949 р., який встановлює, що «чоловіки, які досягли 18-річного віку, можуть бути зобов'язані нести службу в збройних силах, федеральній прикордонній охороні чи корпусі цивільної оборони»⁸. Частина 2 цієї статті допускає можливість проходження альтернативної служби, яка за термінами збігається з військовою, але не пов'язаною з об'єднаннями озброєних сил чи федеральної прикордонної охорони. Вважаємо, що вираз «можуть бути зобов'язані» дає можливість певного вибору німецьким громадянам. З 2011 р. у Німеччині скасовано обов'язковий військовий обов'язок, але положення статті 12-а з Основного закону ФРН не скасовано, що, найімовірніше, пов'язано зі збереженням потенційної можливості поновлення загальної строкової військової служби.

Ще однією державою Західної Європи, що конституційно встановила обов'язковий призов, але перейшла на добровільний характер, що ґрунтується на використанні випадкових методів відбору призовників, що направляються на військову службу з їхньої загальної кількості є Данія (ст. 81 Конституції Данського королівства 1953)⁹. Проходження альтернативної служби в Датському королівстві відсутнє, з огляду на добровільно-вибірковий характер військової повинності і здійснюється, якщо виникає така необхідність, за заявою призовника.

Частина 1 ст. 30 Конституції Королівства Іспанії 1978 р. проголошує «право та обов'язок» іспанців захищати Іспанію, а ч. 2 містить положення про законодавче регулювання військових обов'язків та альтернативної служби¹⁰, але при цьому, з 2002 р. в Іспанії «припинено» обов'язковий військовий обов'язок, а армія формується на контрактній основі.

Аналогічна ситуація, коли обов'язок захищати Батьківщину зафіксовано у тексті Основного закону, але не є конституційним імперативом для громадян, що склалася в Італії (ст. 52 Конституції

⁸ Основний закон Федеративної Республіки Німеччини 1949 р. Офіційний сайт Deutscher Bundestag URL:<https://www.bundestag.de/gg/grundrechte>

⁹ Denmark's Constitution of 1953. URL: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/dania.pdf>

¹⁰ The Spanish Constitution on October 31, 1978. URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>

Італійської Республіки 1947 р.)¹¹ та Португалії (ст. 276 Конституції Португальської Республіки 1976 р.)¹².

До держав Західної Європи, у тексті конституцій яких немає встановленого ні обов'язку громадян захищати Батьківщину, ні обов'язкового призову на військову службу у мирний час, слід віднести: Бельгію, Сан-Марино, Францію, Мальту, Ісландії та Монако (дві останні взагалі не мають збройних сил).

У Ліхтенштейні обов'язковий військовий обов'язок відсутній, але в ст. 44 Конституції Князівства Ліхтенштейн 1921¹³ закріплена можливість запровадження загальної мобілізації (аж до шістдесятирічного віку) на випадок воєнних дій для захисту держави.

Особливо слід виокремити конституційне законодавство Нідерландів та Ірландії, так як право та обов'язок з оборони та захисту країни покладено на державні органи ! Так, ст. 97 Конституції Королівства Нідерландів у ред. 2008 р. зобов'язує державу створювати «збройні сили для оборони та захисту інтересів Королівства, а також для підтримки та просування міжнародного правового порядку», а відповідальність за їх створення та діяльність покладається на Уряд Нідерландів¹⁴. В Ірландії п. 1. ч. 6 ст. 15 Конституції Ірландії 1937 р. надає право на створення та утримання збройних сил виключно Парламенту¹⁵.

Щодо України, то як ми зауважили, кожен громадянин має обов'язок перед рідною країною. Так, в кожного громадянина відповідно до Конституції України та Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є обов'язок захищати свою Вітчизну, її недоторканність і цілісність території. Для підготовки Збройних сил України Закон встановлює військовий обов'язок. Військовий облік ведеться з метою визначення наявних людських мобілізаційних ресурсів та їх накопичення для забезпечення повного та якісного укомплектування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення особовим складом у мирний час та в особливий період. Військовому обліку підлягають: призовники від 16 років (у рік досягнення 17-річного віку) до 27 років; військовозобов'язані та

¹¹ The Constitution of the Italian Republic 1947 (rev. 2020). URL: <https://www.governo.it/en/fundamental-principles/11825>

¹² Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf

¹³ Конституції Князівства Ліхтенштейн 1921 р. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/10157>

¹⁴ The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2008. Офіційний сайт Government of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/documents/regulations/2012/10/18/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008>

¹⁵ Constitution of Ireland 1937 with Amendments through 2019. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>

резервісти, які не досягли граничного віку перебування у запасі; жінки, які мають медичну або фармацевтичну спеціальність; за власним бажанням – жінки, які мають спеціальність або професію споріднену з відповідною військово-обліковою спеціальністю, перелік яких затверджений наказом Міністерства оборони України від 11.10.2021 № 313. Отож, як бачимо, в Україні для чоловіків військова служба є обов'язковою, для жінок – добровільною. Тобто, «навіть жінок-медиків, які перебувають на обов'язковому військовому обліку, направляють на передову тільки за згодою» – заявила заступниця міністра оборони України Ганна Маляр.

Частина 1 статті 337 Кримінального кодексу України передбачає, ухилення призовника, військовозобов'язаного, резервіста від військового обліку після попередження, зробленого відповідним керівником територіального центру комплектування та соціальної підтримки, керівниками відповідних органів Служби безпеки України, відповідних підрозділів Служби зовнішньої розвідки України, – карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 5100 до 8500 грн) або виправними роботами на строк до одного року. Крім цього слід зазначити що Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає окремі штрафи на посадових осіб органів влади, керівників підприємств, організацій, установ, які своєчасно не повідомили в військкомат інформацію про наявність потенційних призовників.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз текстів конституцій країн Західної Європи та України дозволив виокремити моделі конституційно-правового закріплення військового обов'язку у цих державах. За наявності конституційної норми, яка зобов'язує громадян до проходження військової служби по призову (не у всіх конституціях присутня), вона може носити як імперативний (обов'язковий), так і добровільний характер. Крім того, існують країни, де обов'язок із забезпечення безпеки та оборони держави покладено на центральні публічні органи влади, тим самим виключаючи військовий обов'язок із конституційно встановлених обтяжень щодо громадян держави.